

Norsk og dansk sprogdragt

Taler

Moltke Moe

Dato

31 mars 1906

Sted

Bymålslaget, Kristiania

- 1 Det første ord som skal lyde i Bymåls-laget, når det nu åpner sine dører, det er et takkens. En takk til gamle Knud Knudsen. Vi har meget at takke for: hans uegennyttige troskap, hans utrættelige utholdenhet, en forkyndelse -- i bokstavelig forstand -- "i tide og i utide", et femtiårs kampliv, med "hærblåst" på
- 5 "hærblåst" gjaldende over landet. Hadde han ikke været og skræmt os op af dvalen, stod vi ikke dèr vi nu staar: i enighet om det væsentlige; om dette, at er vor tale norsk, må også vor skrift bli det; at det som skal være norsk sprog, må "bygges og bøtes" i Norge.

10

La være at det helst var sleggen han svang, grovsmedens slegge; både helst og bedst. Så får det bli vor sak at bruke lethammer og fil, når grovarbeidet er gjort. La være at vi føler håndverkerens stræv i hans verker, og ser arbeidsstøvet og arbeidssvetten ... men er det ikke også som vi så bringen gå på den gamle smed,

15 som om vi hørte de korte tette åndedrag?

20

Vi skylder Knud Knudsen meget. Selv fra sin grav har han sendt os en gave. De lange ensomme års nøisomhet har han omsat i et fond til vagthold om vort sprog. Spinket og spart, undt sig selv det mindste, lagt krone til krone -- for at kunne vogte og verne om det som var ham kjærest av alt, vogte det, også når sverdet gled ham selv av hånden. En gave som vel er takk værd, ikke sandt?

25

Norsk sprog til norsk ånd -- det var hans drøm; det var det han selv kjæmpet for; det er det han vil væbne andre til kamp for. Mangt og meget fint gik ham ufølt og uforståt forbi; norsk-heten ikke -- da var han følsom som magnetnålen.

Og slik skal gamle overlæreren bli stående i vort minde: evig og alltid pekende mot nord. For det er det væsentlige ved kompasset; ikke misvisningen.

- 35 Det neste ord som skal lyde her idag, det er et ord både til bymåls-mænd og til landsmåls-mænd, til Aasens fylking som til Knudsens. Et ord om tålsomhet og samarbeide; et ord om at sette det som fælles er, over det som skiller, over stridspunkter og særmeninger og partisyn.

40

Begge flokker er nordmænd; begge har sat sig samme mål: ett norsk sprog, i skrift som i tale, høveligt for alle nordmænd; begge stevner i samme lei, om end fra forskjellig kant. Begge har ret i noget, i meget; men ingen har hele retten.

45

- Springer det ikke av sig selv i øinene? Ta et fugleskue over spørsmålet, det store spørsmål om fremtidens norsk, om et mål som kan binde bygd og by sammen og høve for hele landet! Er det ikke av en vidde, en vælde, en vanskelighet, som kunde ta modet fra en? Det er jo spørsmålet om vor indre frigjørelse, om vor
50 nationalitets selvstændighet -- den naturnødvendige følge av frigjørelsen utad. Men denne indre frigjørelse, den kan ikke vindes ved et coup de main, hvor klokt og kraftigt det så blev. Her nytter intet stolt riddersprang. Her må en lang og trølsom "vegbrøyting" til ... og så en stille stadig vekst igjennem slegtled.

55

- Ser De ikke de mange og mangeslags tråder i veften, det mylder av stridende kræfter som spiller med: drivende nationale hensyn -- mot hemmende historiske hensyn og kulturhensyn; folkeopplysningens og folkedannelsens krav -- mot den høiere dannelses interesser; hensynet til bygdemålene og deres bærere -- mot
60 hensynet til byerne og det såkaldte "dannede talemål"; et stykke gammel historie, nedarvet i det stille, men også i det dype, fra slegt til slegt -- mot et stykke nyere historie, som tér sin magt for alle og enhver, men hvis røtter ikke har sænket sig så dypt eller bredt sig så vidt. Overfor et slikt spørsmål, hvor innsatserne er så mangfoldige -- og derfor også kryssningerne og mulighetene; hvor det ikke
65 dreier sig om et par mandsaldrer, men om et par hundredår: dèr blir det ikke tale om et enten-eller, men om et både-og. I en slik bevægelse nytter det ikke bare at ta utgangspunkt fra den ene side. En kan ikke skjære væk hverken vor yngre historie eller vor gamle historie, kan ikke sette

70 hverken bygd eller by utenfor. Begge må være med, hver fra sin kant -- mot samme mål: et fælles norsk sprog, fremvokset av de levende talemål, byernes bygdenes.

75 Den sproglige tvedelthet som vi lider under, ser jeg altså som en historisk nødvendighet både nu og længe fremefter. Den må vi vokse av os, litt efter litt, ved at nærme os målet, det fælles mål, mer og mere, fra begge sider. Fra den ene side ved at slippe sin tale ind i bokmålet, opøve sin norske målsans, og opta og matsmelte stadig mere av hjemligt sprogstof; fra den anden side ved at
80 modernisere sig, d. v. s. lempe sig efter sin egen tid, se mere på det almindelige end på det oprindelige, og utvikle sin skriftform til et smidigere og smidigere kultur-redskap . . . enhver vinding for den ene retning er efter mit syn også en vinding for den anden. Da kan vi til slut vokse sammen -- vi, eller rettere de som kommer efter os, for hverken De eller jeg vil opleve det.

85

"Vokse sammen?" sier nogen; "men er det muligt? Et sprog er jo en levende organisme?" Ja vel; men ikke i den forstand at det lever et fritstående eget liv, som dyret eller planten.

90 Sproget lever bare i slegtens bevissthet og på slegtens tunger: ændrer slegten sig "under forvandlingens lov", så ændrer også sproget sig, efter den samme lov.

Men kanskje De så vil rette det samme spørsmål til mig som så mange gjør: "Vel.
95 Men hvad vil bli rending, og hvad islæt i dette fremtidens norsk? Hvor norsk vil det bli?" Derpå kan ingen svare med visshet. Det er livets og vekstens sak -- som vil avhænge av kræfternes samspil og den vegt hver enkelt faktor kan gjøre sig gjældende med. Men så meget er sikkert: Så norsk som folket blir, så norsk blir målet. Og jeg hadde nær sagt: det var en ulykke, om det blev "norskere". For liv
100 og livsform må svare til hinanden; det er al utviklings grundlov. Så norsk som folket, så norsk målet ... Men det skal ikke være nogen nordmand imot, om det skulde lykkes at få vort folk fuldnorsk.

Ut fra dette syn vil De forstå at der er få ting som har glædet mig mere i vor
105 utvikling, end da landsmåls mænd og bymåls mænd nylig samlet sig side om side indenfor "Det norske samlaget" til arbeide for vor norskhet; med hver sin opgave, fra hvert sit utgangspunkt. Og ut fra dette syn retter jeg den gamle

bondehilsen til begge lag: "Signe arbeie!"

110

Fra bynorsk side er da det som først ligger fore: at skaffe bokmålet en norsk skriftdragt svarende til vor tale; at fjerne den værste hindring for en jevn og frodig vekst i norsk retning av vort mål.

115 Om selve hovedsaken, om nødvendigheten av en reform i vor skrivebruk og om mål og retning for denne reform, synes man nu fra de aller fleste sider at være enig, fra konservativ som fra reformvenlig, fra landsmålets som fra riksmålets. Og i ethvert fald samstemmer alle, uten undtagelse, i at den nuværende tilstand er utålelig og uholdbar; først og sist for skolens vedkommende.

120

Men hvad der er tvil og tvist og motsatte meninger om, det er på den ene side om vei og midler, på den anden om omfang og tempo.

125 Man står overfor ett av to: Enten en næsten uoverskuelig, sammenhengende række av

småændringer, med mer eller mindre av tilfældighetens planløshet over sig, og derfor av utryk samvittighet; som hittil: forskjellige for de forskjellige lag i folket, for de forskjellige alderstrin, ja for de forskjellige landsdeler. Og bak dette endeløse tog av småændringer,

130 som en truende tordensky spørsmålet om reguleringen av e og æ, o og å, av uegte ld og nd, av stum h og g foran j eller v, av fremmetord, osv.

135 Enten dette endeløse fjernsyn -- eller en planmæssig indrømmelse overfor et par av de hovedpunkter som for længst er regel i vort talesprog, og som alt længe har trængt sig ind i skriften, bare uregelmæssig og ujevnt.

140 Kan det være tvilsomt hvilket av disse alternativer vil skape den største og langvarigste forvirring?

145 Ved en planmæssig fremgangsmåte vil det være regelen som reddes, og det en fælles regel for tale og skrift; den vil reddes, alene med nogen undtagelser i enkeltheter -- også de fælles for skrift og tale.

Ved den anden fremgangsmåte, småændringernes, som ikke tar sit
150 utgangspunkt i utviklingens drivende kræfter, men i eftergivelser, avtvungne
indrømmelser fra det man betrakter som litterært "hævdet", dèr vil det være
tilfældigheten og planløsheten som ophøies til regel; for lange tider, og uten
væsentlig vinding for vor sprogfølelses ret. Det er den vei vi har vandret indtil
denne dag, med nye småforandringer hvert andet eller fjerde år. Én af veiene må
155 vi gå.

Skulde den sidste egentlig lokke lenger?

160 Jeg deler ikke den frygt som gjentagende er kommet til orde, at forvirringen bare
vil økes og norskheten hindres i at nå en følgestreng gjennomførelse, hvis man
ikke venter med at slippe det norske ind i vor skrift, til talesproget er "færdigt" og
bevægelsen stilnet. At fæste talens inkonsekvenser også i skrift -- f. eks. skrive
165 videnskap ved siden av vite, skabelse ved siden av skape, udmerket ved siden av
ut -- er langt tåleligere og mindre farligt end et prinsipielt motsætningsforhold
mellem tale og skrift, aller mest når denne motsætning allerede er gjennomhullet
av undtagelse på undtagelse; vi har jo alt nu to prinsipper, to lydbetegnelser for
vor skrift, side om side: en dansk, grundlaget, og en norsk, som for hver dag
170 sprænger sig mer og mer igjennem. Sanktionerer først skriften norskhetens ret,
d. v. s.: optar retskrivningen det norske som talen fra gammel tid sitter inde
med, og hvad den dag for dag indvinder, da vil sanktioneringen komme selve
talen til gode; aner- kjendelsen vil styrke den norske sprogbevissthet både i den
enkelte og hos alle. Og fordi strømstyrken da er blit større, vil også analogiens,
175 tiltrækningens, magt økes og ha så meget lettere for at suge med sig det som står
igjen. Jo mere avhengigheten av det danske skriftprinsip løses, des mere jevnes
veien for vort eget til at gjøre sig gjældende. Og skulde så ett og andet ord fæstne
sig i den danske form, så blir det i værste fald en av de undtagelser som alle sprog
kjender; som svenskens piga eller bagare.

180

Skal der ventes til talesprogets inkonsekvenser er utjevnet og bevægelsen stilnet,
da blir ventingen lang; da må man, som dr. Western har sagt, vente til vort sprog
ikke lenger er et levende tungemål. Og i ethvert fald: Jo lenger man venter, des
185 mere vokser motsætningen, og des vanskeligere blir reformen. Forskjellen

mellem lyd og lydbetegnelse kan bli så stor at den ikke vil kunne hæves uten ved et virkeligt og voldsomt brudd -- omtrent som tilstanden er i engelsk. Alt nu er vort skriftsprog ganske anderledes ilde stillet
190 end vore nabomål i Sverige og Danmark.

Uenigheten om hvilket av de to alternativer der bør vælges, de suksessive
195 småændringer eller en større planmæssig for-andring, bundet væsentlig deri, at folk som oftest uten videre går ut fra at de prinsipper og hensyn som gjør sig gjældende ved retskrivnings-reformer, er faste og uforanderlige, de samme til alle tider.

200
Ingenting kan være mere falsk.

Der er et utal av hensyn og indflydelser som spiller ind hvor det gjælder
205 reformering av skrivebruken: sosiale, pædagogiske, nationale, hensyn til lettelse, til tydelighet, osv. Men der gis ikke noget enkelt hensyn som til alle tider og overalt er det viktigste. De forskjellige hensyn krysser hverandre med skiftende styrke på de forskjellige steder og til de forskjellige tider; stundom har det ene og stundom har det andet overtaket. I de ældre kultursprog-- likesom i sprogenes
210 jevne utviklingstider -- er det oftest de litterære og traditionelle hensyn; i de yngre kulturmål, ofte også i de mindre, spiller historiske samtidsforhold, især sosiale og nationale forhold, en sterkere rolle; og det samme gjælder sproglige gjennombruddstider. Hvilke hensyn der i hvert enkelt tilfælde er de overveiende, det kan alene sund sans og alsidig avveielse bringe på det rene.

215
De flestes opfatning er i denne henseende væsentlig bestemt av de ældre kultursprog med deres sterke, århundreder lange tradition, og tar altfor litet hensyn til de særegne historiske forhold som præger vort skriftsprogs utvikling.

220
Hvem kan f. eks. være i tvil om at de avgjørende hensyn, og dermed prinsipperne, blir meget forskjellige for -- la mig si engelsk på den ene side, vort bokmål på den anden? I første tilfælde et verdenssprog, med jordrøtter i tre

kontinenter, med luftrøtter i alle; med en 500 år gammel, storslagen og vældig litteratur; et sprog som helt har matsmeltet de mangfoldige fremmete bestanddeler det har optat; hvis organisme i ånd som i form er hjemlig. Må ikke hensyn og prinsipper bli nokså forskjellige fra dem som gjør sig gjældende hos os
230 -- i et litet folks skriftsprog; som i sin "nationale" form ikke kan datere mer end 60 -- 70 år tilbake; hvis grammatik og syntaks i væsentlige stykker strider mot hele folkets tale; hvis lydbetegnelse gjennomgående tilhører et andet land; som så langt fra har matsmeltet det fremmete, at det i mangfoldige punkter svinger mellom fremmet
235 og hjemligt -- et skriftsprog som ikke er norsk og ikke er dansk; som ligger og driver i Skagerak, like fjernt fra Norge som fra Danmark.

Sier ikke sund sans at kravene i disse to tilfælde er dypt forskjellige? Og slik, på
240 lignende vis, også i alle andre mål vi kunde sammenligne vort med. Overalt gjør de særlige, historiske eller lokale, vilkår sig gjældende; der er ikke to tilfælde som dækker hinanden.

245 Men dette -- hvad vil det si andet end at alle henvisninger til disse og lignende tilfælde, det er abstraktioner, teoretisk snak, uten beviskraft for os; rammer ikke os -- fordi vort sprogs liv og kår er andre.

250 I alle lande er der en stræben oppe efter at nærme en stiv og forældet skrift henimot samtidens levende tale, mot det Bjørnson har kaldt "det rappe, det moderne i sproget"; til nærmere overensstemmelse mellem talesprog og skriftsprog. Og på de fleste steder er det, som hos os, hensynet til folkeoplysning og folkedannelse som har nært op under denne stræben. Men hos os virker den
255 med en kravets tyngde som i de færreste lande. Hver selvhjulpen mand i vort folk har stemmeret og stemmepligt, og hver mands stemme har like vekt. Et demokratisk samfund m å gi alle sine medlemmer den fuldeste og letteste adgang til at lære det som skal til for at demokratiet kan gjøre sin gjerning godt. Forsømmer vi den pligt, så begår vi ikke alene en uret mot de store brede lag;
260 men da blir den almindelige stemmeret også en fare for hele samfundet; husk, det er flertallet som avgjør alle samfundets anliggender -- og folkeskolens barn utgjør 95 pct. av al landets skolepligtige ungdom.

- Men -- det som mest av alt gjør stillingen hos os forskjellig fra alle andre skriftsprogs, dypt forskjellig, det er dette: vort bokmål er ikke alene forældet, men det er fremmet, bare på reise hjem til os endnu. V i har mer end en tidsavstand, mer end en gradsforskjel mellem skrift og tale; vi har en
- 270 væsensforskjel, en national avstand mellem begge. Norsk bokmål er unorsk; mere dansk end norsk, ikke bare i lydbetegnelse og bøining, men som følge derav altfor ofte også i ordvalg og sætningsbygning. Reformarbeidet er hos os utslag av en sproglig selvstændighetskamp.
- 275 Og disse hensyn -- hensyn som bygger på selve samfundsordningen og har sin rot i så uvilkårligt og sterkt et instinkt som nationalfølelsen -- de vil veie alle andre hensyn op, dèr hvor liv og utvikling først trenger dem frem, således som hos os.
- 280 Det er glædeligt at se at norsk sprogånd så småt, litt efter litt, begynder sit sevjeløp også i vort skriftsprog. Men endnu er det bare begyndelser; endnu sker det mest rykkevis, i rier, ujevnt og uregelmæssig, og i enkelte teiger av litteraturen. Og grunden, hovedgrunden, er netop den at vor danske eller halvdanske lydbetegnelsekuer bokmålet i veksten,
- 285 og tjorer det fast til de danske øer -- på samme tid som talesproget væsentlig, og i stadig stigende grad, bestemmes fra vort eget land, av norsk ånd og norsk lyd. Melllem lyd og lydbetegnelse er der nemlig en dyp vekselvirkning. Begge er jo sprogåndens legeme, lyden det talte sprogs, lydbetegnelsen det skrevne sprogs. Og talemål og bokmål, sprogånd og sprog, sjæl og legeme, må vokse i og med
- 290 hinanden, i dypeste sammenhæng og i inderlig vekselvirkning. De liner som binder vort skriftsprog til et fremmet land og en fremmet sprogutvikling, må løses, og løses snart.
- 295 De har gjort skade nok.

- Først og sidst denne: Fordi talemål og bokmål hos os har hvert sit prinsip, fordi bokmålets legeme ikke svarer til vort sprogs sjæl, er der så få som kan skrive
- 300 skikkelig her i landet. Vi knoter papirmål, de aller fleste av os, bare vi får pen i hånd. Det lærer den danske skriftdragt os systematisk op til, og derfor også skolen. Rigtignok pynter vi ofte på det og forsvarer det med noget vi kalder stil:

305 "høiere" og "lavere" stil. Det har ingenting med stil at gjøre. Det er bare den danske tradition, den nedarvede konvens, som er ute og spøker; den store vide allemands-kappe, som passer til alle og til ingen, og bare gjemmer personligheten bort.

310 Stil er det motsatte af uniformitet. Stil er just den personlige prægning av emnet, den form et emne antar under vekselvirkningen av emnets art og den prægende personlighet. Heller ikke ligger der i "stil" nogen nødvendig forskjell mellem skriftsprog og talesprog; stil tilhører like så vel tale som skrift, omfatter like så vel det mere hverdagslige sprog som det høiere. Er mit emne av den art at det kræver
315 en fyldigere leddeling, en sterkere, rikere instrumentation, for at kunne utfoldes helt (og jeg, vel at merke, eier evne til at gi det en slik artikulering), så gjør jeg det enten jeg skriver eller jeg taler -- det er det samme. Kræver emnet det ikke, så bruker jeg, i skrift som i tale, det jevnere hverdagslige sprog; og lykkes det mig at forme emnet personlig og i harmonisk overensstemmelse med dets
320 eiendommelighet, så har jeg også da git det stil. Det er ikke et skrevet sprog som er stil, heller ikke et sprog stemt i en høiere tonart. Det er ethvert sprog som gjennomånds av personlighet og er harmonisk samstemt med sit emne; talt eller skrevet. Altfor ofte er det som folk kalder stil, bare en stivnet form, et slags schema -- og da er det kun av det onde.

325

Jeg kræver ikke av skolen at den skal gi sans for virkelig personlig, kunstnerisk stil, for den høie harmoniske forening av ånd og emne; det kan alene litteraturen gi -- som forbilleder, uopnåelige forbilleder for de fleste av os. Men det skolen
330 kan og skal gi, det er det ueftergivelige grundlag for virkelig stil: det er den klare, hjemlige, ukunstlede uttryksmåte, det jeg vilde kalde naturlig stil. Den som da har kunstnerisk evne, han vil siden så meget lettere hæve sig til fuld personlig stil og stemme i alle tonarter; den som ikke har det, han vil ialfald uttrykke sig naturlig og greit, og gå klar av avisstil og kansellistil, av papirmål.

335

Men dette lar sig ikke opná uten at skolen får lov til at lære sine elever norsk talebruk og norsk skrivebruk. Lære dem norsk lydbetegnelse, norske bønninger, norsk ordføining -- også når de skriver: med ett ord: lære dem at arbeide helt ut
340 av sit sproginstinkt. Slik som forholdet nu er, blir skolens tid og oppmerksomhet så optat av alt dette hindrende formelle, dette fremmetartede i bønning og

skriftbilleder, at den altfor liten tid får tilovers for det viktigste det harmonisk dannende i morsmålsundervisningen.

345

Men det er ikke bare vor evne til at skrive greit og naturlig som påvirkes av vor urimelige lydbetegnelse; den berører også til en viss grad talen. Enten slik at de underlige skriftformer smitter av på talen, at vi får en papirtale ikke bare i
350 lydform og i ordvalg, men også bøningsformer og i ordføining; eller s å, at talen går "vildt", går helt sine egne veier, uten nogen korrespondance med det dannede sprog. Adskilligt "vildmål" og adskilligt "kråkemål" -- som K. Knudsen kaldte det -- har sine røtter her. Men både tale og skrift taper på det: talen, fordi den blir knotende, tilgjort og ufri; skriften, fordi den mister talens tilførsel av liv
355 og blod. Verst er det dog, at alt dette gjør folket usikkert og splidagtigt i sit instinkt for morsmålet; at det skader og forkvakler sprogfølelsen, hos den opvoksende slekt, og hos de ældre med.

360 Og det gjør det, fordi striden hos os i sin dypeste grund ikke står mellem talens bevægelighet og et bokmåls vanlige konservatisme, mellem det som er fremadskridende og det som er stillestående -- men mellem norsk sprog og dansk sprog, norsk sprogdragt og dansk sprogdragt.

365

Dansk sprog, dansk sprogdragt -- er der noget som kan kaldes et "provinsmerke" på os, så er det det. Det er det dypeste og derfor det farligste sviemerke som nogen gang er indbrændt på vor nationalitet. Én gang var det jo ikke bare så. Én gang var dansken også en støtte i vor vanmagt; et åndsinskudd, som frelste
370 folket fra at synke ned i en skriftløs halvildhet, og som -- efter fattig leilighet -- hjalp os til igjen én gang at komme med i utviklingen. Men den gang lå vort folk halvdødt og lammet, av århundreders overspændelse og blodtap, den gang representerte det danske sprog en ny tids utvikling. Siden har vor nationalitet atter samlet kræfter og sevje; har forynget sig, utfoldet sig, hævdet sin
375 personlighet; på ny skrevet sit adkomstbrev som selvstændigt folk. Det som én gang var en støtte, er nu en svækkelse; det som før var en betingelse, er nu en hindring. En hindring for den frie fulde utfoldelse av folkeånden; en hindring for vor naturlige sprogfølelse; for en rik og fyldig folkedannelse. At fjerne denne hindring er det samme som at løse kræfter som endnu ligger bundne og
380 unyttede; er ikke bare at vide grænserne for vort åndsliv, men også at potensere

det: forhøie det, utdype det. Fjerne denne hindring -- er et steg, et langt steg frem mot det mål som står som det største foros alle: sproglig enhet i Norge, på hjemlig grundlag.

385

At vinde helt frem, vil ta tid; men så sandt vor nationalitet er "liv laga", så sandt vi vil bestå som folk, må vi frem. Jeg er enig med Sophus Bugge: "Dette land må enes, må samles" -- Harald Hårfagres kongstanke er endnu langt fra gått vort folk i blodet. Men også sproglig må folket samles på norsk grund, ikke på fremmet; ikke utenfor Norge, men i Norge.

390

Den første tårn er da at få vort "provinsmerke" væk; at løse de kunstige bånd som binder vort bokmål til Danmark og Danmarks målutvikling.

395

Og det skulde ikke nu være altfor vanskelig.

400

Vel tales der fra den anden side som om vi hadde en "bestående", "hævdet" retskrivning. Men kjære, vi har jo hundre! Og har imange lange tider hatt hundre.

405

Den suggestion ens egen skrivevane og læsning øver, skygger så ofte for den kjendsgjærning at en anden skrivebruk også er gjængs, kanskje like så gjængs. Hartvig Lassen skrev i 1888 i Vidar, at nu var der blit et rent anarki i vor retskrivning: man måtte vende tilbake til skrivebruken en mandsalder tidligere, til den tid "som kan betegnes med Welhavens og Wergelands Navne -- --, da der virkelig i alt Væsentligt var Enhed i vor Retskrivning". Jeg har fulgt hans henvisning; jeg slog op hans egen utgave av Henrik Wergelands Samlede Skrifter, netop fra en mandsalder før, fra 1852. Og hvad finder jeg dèr i fortalen? Jo, hjertesuk og jeremiader over Wergelands "overmaade vaklende" skrivemåte, og over "den næsten anarkiske Tilstand hvori vor Ortografi for Tiden befinder sig". Det er Hartvig Lassen fra 1852 som har ret. Skjønt rigtignok forvirringen og anarkiet, med en naturlovs nødvendighet, er steget fra tiår til tiår, ja fra år til år.

410

415

Nu er tilstanden denne: Der er ingen ortografisk enhet mellom ett og samme tidsroms

forfattere indbyrdes; tænk bare på hvordan Lie bokstaverer i forhold til Ibsen, eller Kielland til Bjørnson, eller ta og sammenlign Bjørnson med Ibsen: alle

425 skiller sig i stor utstr  kning ut fra hverandre ... Der er like så litet enhet indenfor den enkelte forfatters produktion; knapt nok hos Alex. Kielland -- Bjørnson vil jeg nu ikke tale om -- men se p  a Ibsen: Ibsen i 60-årene skriver ganske anderledes end Ibsen i 50-årene, og Ibsen i 70- og 80-årene skiller sig igjen ut både fra 50 og 60 og fra 90... Der er altfor ofte ikke engang enhet indenfor én og
430 samme bok -- sk  j  nt det jo ikke netop er almindeligt, som i Bjørnsons Halte-Hulda, midt inde i boken at m  te en rent ny retskrivning -- første halvdel med én ortografi, den andre med en anden.

435 Hartv. Lassen kunde i 1888 med rette si (Vidar, s. 606): "Hos mange af vore Forfattere -- og det netop blandt vore Anseeligste og mest L  ste -- er Tilstanden bleven ligefrem barbarisk. Enhver bogstaverer efter sin private Opskrift." Vil De ha et indtryk av hvor uholdbart forholdet nu er, så slå op i det store samleverk Norge i det 19de århundrede -- det er jo en ren pr  vekuffert i ortografier!

440

Aviserne klager over skolen. De tror, som så mange, at det er skoleb  ker og skolevilk  rlighet som har fremkaldt dette anarki. Men d e t er bare en synkverving -- som kommer av at de har glemt de mange skiftende retskrivnings-
445 stadier i vore "anseligste og mest l  ste forfatteres" produktion. Det er Bjørnson og Ibsen som fremfor nogen anden har revolutionert vor ortografiske opfatning -- rigtignok med kraftig støtte av Knud Knudsen; og i deres f  tefar en lang række yngre forfattere. Allerede før var vor retskrivning vaklende; disse mænd har opl  st den og gjort os usikre om alt. Men at sætte noget nyt i steden har de
450 ikke magtet; ikke som system. Dertil savner de fleste av dem forut-sætninger, dertil g  r hver altfor meget sine egne veier, dertil er det hele altfor ujevnt, spredt, og skiftende: ett punkt halvveis gjennomført, et andet næsten ikke rørt,   n bok langt fremskreden, den næste av samme mand langt tilbake. Bellum omnium inter omnes.

455

Og selv i avisernes konservative verden har den samme brogede mangfoldighet begyndt at gjøre sig gjældende; bare at den herer langt mere bestemt av det

460 særlige publikum hvert enkelt blad henvender sig til. De store Kristiania-blade --
og i det hele gjerne hovedorganerne i de større byer -- er langt forsigtigere og
holder meget mere på det gamle, end de lokale provinsblade og
ungdomsbladenes mylder, de som især henvender sig til folkeskolens lag. Men
selv av de større Kristiania-aviser er der flere som gjennomfører talens
465 forkortelser og bruker mange norske bøningsformer -- således Intelligensen,
Dagbladet, Kr.a Dagsavis, Social-Demokraten, og ofte Posten og Ørebladet.
Små forbokstaver tranger i stigende grad igjennem, især i lokalpressen; alt nu
har de erobret omkring 100 aviser, og endda mange flere blade skifter i sine
stykker mellom små og store bokstaver: ett stykke med små, et andet med store.
470 På lignende måte har det sig med bruken av norske bøningsformer og særlig
forkortelser, bare at tallet her er langt, langt høiere. En del blade har tilmed
vovet prinsipielt at gå over til harde konsonanter; deriblandt et så stort organ
som Nidaros i Trondhjem.

475 Jeg har undersøkt disse forhold i aviskjelderer på universitetsbiblioteket, hvor
alle landets blade strømmer sammen. Det var som en opdagelsesreise! Og
utbyttet av reisen var: Også i pressen er regelen brutt, det gamle skriftprinsipp har
hul på hul; også her er almen vakling -- og begyndende skifte.

480 Jeg tviler ikke på at man også ad denne vei én gang, om lange lange tider, kan nå
til et resultat, slikt det blir. Heller ikke om at retningen blev noget så nær riktig:
vor sprogfølelse er heldigvis endnu levende nok til i det store at styre farten --
hvor meget kursen så i det enkelte blev avhengig av strøm og vind og
tilfældighet.

485

Men jeg kan ikke slå mig til ro dermed. Når den tid kommer, har sprogets liv,
den evig virksomme målvekst, skapt en række nye uoverensstemmelser mellom
tale og skrift -- som i sin tur kræver at utjevnes. Og bare det vi nu har tat fat på,
490 er jo ikke mer end en del av de uoverensstemmelser som allerede for længst
eksisterer mellom skrift og tale. Jeg kan ikke slå mig til ro med at den stadig
stigende forvirring i skrivebruken -- gjennom mandsaldrer skal lægge told på
oplysning og danne en væsentlig og alvorlig hindring for skolen, for
folkedannelsen, for demokratiet. Jeg kan ikke slå mig til ro med at denne
495 forvirring -- gjennom mandsaldrer skal gjøre hver opvoksende slegts sprogfølelse
anløpen og usikker. Ikke slå mig til ro med at vor skrift ikke skal vinde den
nationale ret vor tale for længst har. Og aller mindst med at den oprivende

målstrid i vort land skal bli stående i mandsaldrer som bitter nationalitetskamp,
500 i steden for at fremtræde som det den på bunden er: en kappestrid mellem to
norske retninger, ut fra hver sit utgangspunkt, mellem bynorsk og bygdenorsk.

Jeg synes at disse hensyn veier tungt, overmåde tungt: at alle de hensyn som vore
505 motstandere kommer med, er uvæsentlige mot disse. Og det lar sig nu engang
ikke negte, at der er en væsensforskjel mellem det som er væsentligt og det som
er uvæsentligt.

Nu -- slik som jeg nylig sa Dem, har der både i litteraturen og i bladenes verden
510 dannet sig forskjellige ortografiske kredser, med hvert sit midtpunkt og hver sin
periferi -- som paa forskjellig vis skjærer de andre periferier eller ringer. Disse
forskjellige retskrivningskredser gjør selvfølgelig ikke litet til at mildne og
formidle overgangen fra det gamle til det nye; og for så vidt er de av det gode.
Men de øker og forlænger også i væsentlig grad usikkerheten og det tilfældige
515 præg; for så vidt er deres indflydelse av det onde. Det gjælder da at finde et
middel som kan motvirke de skadelige sider av dette forhold, uten at mindske de
gavnlige.

520 Og et slikt middel har man. I skolen. I en lovfæstelse for skolen av de vigtigste av
de ændringer som presser sig ind i bokmålet fra vor hjemlige tale.

Eller gis der nogen anden vei? Forfatter på forfatter har, som sagt, prøvd -- hver
525 på sin vis; men ikke slått igjennem. Selv ikke storkulter som B. B. Det står knapt i
enkeltmands magt at fremtvinge forandring på dette område. Det må gå
gjennom børnene, fremtidens slegt, de som skal bruke det som brydder og
spretter i vort mål.

530 Og denne fremgangsmåte kræves i mine tanker både av skolens og av den sterke
nationale sprogutviklings interesser. Alene derved vil der ut av al gjæringen og
brytningen mellem det traditionelle og det norske, mellem vor skrifts danskhet
og vor tales
535 norskhet, kunne reddes et system. Og det er systemet skolen selv først og fremst
trænger. Den må ha en regel; en regel som ikke er således gjennomhullet av

tilfældige undtagelser at regelen drukner. Men da må man ikke overse, at den
ortografi som en sproglig overgangstid fastsætter for undervisningen, den får
540 betydning for mer end dagen. At fastslå en regel hvis livskraft allerede er brutt, d
e t strider i dypere forstand langt mere mot "livet", end at gjøre børnene
delagtige i det nye som vokser frem og sprænger på med en naturmagts vælde: til
det vil de alle bli nødt til at ta standpunkt. Der er en dypere historisk ret i at
følge talemålets lydutvikling også i skrift, end i at holde fast på tidligere
545 sprogtrins lydforhold, slik de har fæstnet sig i bokmålet. Det sidste er historisk i
betydning av forbigangent, det første historisk i betydning av evolution, vekst,
liv. Og denne dypere historiske ret blir så meget uomtvisteligere og sterkere, når
den som her representerer en hjemlig understrøm i utviklingen, en tusenårig
proces, mens det historisk forbigangne representerer en fremmet indsats, som
550 har krysset hovedprocessen i de sidste fire hundre år.

Men det må rigtignok hævdes: det vilde være forkasteligt, absolut forkasteligt, at
bruke skoleveien, hvis den skriveform man påbød, bare var teoretisk utpønsset --
555 hvor god og "rigtig" den så kunde være. Men så sandt påbudet alene omfatter en
kodifikation, en
samling av hvad der mer eller mindre regelmæssig sprænger sig gjennom både i
litteraturen og i livet, en lovfæstelse av de lettelser og norskheter som instinktivt
bryter frem hos os alle (ikke mindst hos vore største forfattere), og som er vort
560 talesprogs sikre regel, da er det at gå gjennom skolen fuldt berettiget, da er det i
overensstemmelse med livet. Det er at gi fremtidens slegt del i det som er ungt
og som gror i sproget; føre dem som skal bruke det i
fremtiden, ind i dets vekst og dets utvikling, ind i vort tungemåls strømdrag, i
steden for at la dem drive i bakevjen.

565

Men da er denne fremgangsmåte også en konsolidering, en sikring og trygging
av den jevne sprogutvikling. Selve drivkraften i sproglivet, vor naturlige
sprogfølelse, vil derved bli løftet ut av den tilfældigheternes sfære som den
570 prinsipielle motsætning mellem vor norske tale og vor danske skrift holder den
bundet i.

Og så -- sidst, men ikke mindst -- en betydelig forkortelse av en proces som i sig
575 selv er pinefuld og rik på tap. For det må jo ikke glemmes, at enhver større

retskrivnings-reform -- likesom en lang række av mindre -- , så længe de står på, betegner en midlertidig forringelse i den åndige nationalvelstand. Hvor tilstanden er blit så forvirret og broget at der m å foretas en omlægning, der
580 gjælder det derfor ved en koldblodig operation at gennemføre reformen så sikkert og raskt som råd er, og derved begrænse de uheldige virkninger av rystelsen. Og da er atter skolen den eneste vei som fører til målet -- skolen, med statsmagternes støtte.

585

Sætningen om at skolen ikke må "gå i spidsen", som det heter, kan jeg altså ikke vedkjende mig som nogen trossætning -- uten for så vidt at skolen selvsagt ikke skal pirke og pille ved det som virkelig er fast. Og jeg står ikke alene med denne opfatning av skolens ret. Den berømte sprogmand Madvig var i 1855
590 undervisnings-inspektør i Danmark. Som sånn tilla han, i en rundskrivelse til alle undervisnings-myndigheter¹, skolerne "ikke blot en ikke ringe Medvirkning, men vel endog et vist Initiativ ved Forsøg paa Forbedringer" i retskrivningen. Og han var dog et ganske klart hode, den konservative herre, ikke sandt? Efter hans dom er det bare hvor reformforsøkene enten forandrer
595 "en virkelig bestaaende Brug", eller ikke har "praktiske Hensyn til Udgangspunkt", at "den Paastand at Skolen her ikke skal gaae i Spidsen", har "sin gode Grund"; eller endelig, skjønt i langt ringere grad, når der ikke forinden er "tilveiebragt en nogenlunde omfattende Erkjendelse af Kravets Gyldighed og om Maaden at tilfredsstille det paa". Hævdelsen av at det man påberoper sig som
600 bruk, virkelig også må være bestående bruk, med opnådd "Enhed og Fasthed", går som en rød tråd gjennom Madvigs hele utredning. Ja selv overfor en nogenlunde fast bruk indser han at der kan være undtagelser -- hvis nemlig "et Sprog i sin hele Betegnellesmaade i Forhold til Lyden skulde være kommet ind paa en aldeles
605 uheldig Vei". Og hvor skulde dette være tilfældet, hvis det ikke er tilfælde hos os? Svensk og dansk og engelsk bokmål er nationale både i bygning og i lydbetegnelse -- norsk bokmål er alene om at være unorsk, mer dansk end norsk i bønning og lydbetegnelse (derfor også i adskillige andre stykker); med to prinsipper for sin skrivebruk: norsk lydbetegnelse for de fleste særnorske ord,
610 dansk lydbetegnelse for de mange tusener av "fællesord", de ord som både er danske og norske -- men for begge rækkers vedkommende, og især for fællesordenes, med en lang rad av spredte og tilfældige undtagelser. Et mål hvis betegnellesmåte av lydene er mere "uheldig", kjender jeg ikke; heller ikke noget som har mindre enhet og fasthet i sin skrivebruk, som i høiere grad er i skriftlig

opløsning. Jeg tar trygt Madvigs autoritet til indtægt for berettigelsen av at gå gjennom skolen hos os.

620 Hvad der må kræves for at man skal ha ret til at gå skoleveien, er efter mit skjønn disse tre ting:

1. At ingen av reformens punkter strider mot vort sprogs ånd og utviklingslinje.

625

2. At reformen har så vidt støtte i litteraturen (og helst hos de største og indflydelsesrikste forfattere), i presse, eller i privat bruk, at den har utsigt til at trænge igjennem inden altfor lang tid.

630 3. At man ikke påbyder skolen nogen reform, uten at de påbydende myndigheter støtter skolen, ved selv at bruke den sprog- og skriftform som de pålegger ungdommen.

635 De to første krav er, efter mit skjønn, skedd fyldest. Følger man også det sidste krav, som ikke er det mindste, gir regjering og storting reformen støtte ved selv at opta den i sine publikationer og sin brevveksling, da svinder litt efter litt den værste uvilje og motstand, den som har sin opkomme i indtrykket av at denne skrivebruk ser "simpel" og "vulgær" ut. Det er en vanesak, som snart fortar sig,
640 når presse, forretningsverden, almenhet -- stadig møter dette "simple" i alle offentlige meddelelser fra autoritetene.

Måler man dernæst styrken og hastigheten av vore forfatteres
645 retskrivningsforsøk i mere moderne og national ånd, i de sidste 25 år, da svækkes i væsentlig grad en indvending som ellers kunde ha en viss ret: frykten for at der vilde danne sig et fast motsætningsforhold mellem skolens og forfatternes retskrivning². Fortsætter forfatterne sine retskrivningseksperimenter i de næste 25 år nogenlunde efter samme målestok -- og der er intet som tyder på nogen
650 strømkantring i så måte, tvertom, så vil den nye skoleretskrivnings første kuld, når de om en 15 -- 20 år som modne mænd står færdige til at gripe ind i livet efter al sandsynlighet i store deler av den ledende litteratur møte væsentlig den samme ortografi -- om end uregelmæssigere og ikke så gjennomført -- som den

655 staten hævder og skolen har lært dem.

Man har talt vakkert og bevægelig om børnene; og man har ropt op om "barne-
korstog." Nu, noget er der jo i den indvending mot at la skolen "gå i spidsen", at
660 børnene kommer til at lide, når de efter skolegangen skal ut i det praktiske liv, og
mange av dem kanskje kommer i forretninger hvis chefer kræver sin ortografi av
alle som er i deres tjeneste. Men er det samme ikke tilfælde nu også da, i de
mange suksessive småændringers tid? og har alt længe været det? De fleste
forretningsmænd opretholder jo f. eks. den dag idag de store forbokstaver, hvor
665 unyttige og meningsløse de så er, -- og deres undergivne må rette sig efter dem
og lære om igjen. Men dernæst tør det sikkert også hævdes, at om motstanden
end blir hårdere i begynnelsen, er den f ø r brutt overfor en hel,
sammenhengende reform, et system, end overfor en stadig, stykkevis, og
irriterende lapping -- som ingen hjelp engang synes at gi. Forskjellen blir så vidt
670 stor, at kravet til de unge undergivne om at slippe sin skoleretskrivning for at
bruke chefens og Kristiania-bladenes gammeldagse -- dette krav blir slet ikke så
let at effektivere lenger, og følgelig heller ikke så let at stille. I lengden vil det
måtte opgis. Just i den større forskjell fra det gamle ligger et middel -- og kanskje
ikke det mindst sterke -- til at påskynde samlingen om én retskrivning.
675 Forandringen må være så pas stor at den tvinger sig ind. -- Nogen kuld vil
komme til at lide under det. Men for ringere pris får man nu engang ikke det
som alle er enige om at vi m å ha: en norsk skriveform for norsk tale. Noget
trøster det mig jo også, at de mange, mange slegtledde som ellers vilde få svie
under den nuværende nødstilstand, om det så ikke blev fuldt så hårdt, på denne
680 vis vil gå fri. Stundom må én lide for alt folket.

Jeg kan ikke se andet end at det netop er skolen som bør og må ta fat. Den er
den eneste som kan gi varig og forsvarlig hjelp; den eneste som kan skaffe os et
685 system; og som kan gjennomføre reformen i løpet av en rimelig tid. Skolen --
med hjelp og støtte fra myndighetene. Hvem er også nærmere end skolen, hvor
det gjælder at hele sår som det fremmete har slått i sprogfølelsen? Hvor det
gjælder at fjerne hemmende indflydelser på opplysning og folkedannelse? Og
hvem vil vinde mer på en reform?

690

Andre lande har brukt "skoleveien". Og brukt den til trods for at de bare har

hatt at kjæmpe med halvparten, den mindst farlige halvpart, av de
vanskeligheter som v i har; hatt at kjæmpe med gradsforskjellen mellem skrift og
tale, med forældelsen, ikke med væsensforskjellen, en national avstand. Skulde så
ikke v i føle det så meget nødvendigere at gripe til samme middel, det eneste
sikre, -- vi som har at erobre tilbake noget af vort tungemåls eiendommelighet,
et stykke av dets nationale ret?

Og som derved kan bane vei for en sproglig samling av vort folk.

¹ Norske Univ- og Skole-Annaler, 3 R. III (1863), s. 115.

² Et motsætningsforhold har jo allerede meget længe eksistert.

Kilde

Moltke Moe: Norsk og dansk sprogdragt. Retskrivningssakens vei og tempo. Bymålslagets småskrifter nr. 1. Kristiania 1906.

URI

<https://www.virksommeord.no/tale/norsk-og-dansk-sprogdragt>